ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

XLVII (2002), 117–130

PASTABOS

Remarks

DĖL NAUJŲ PUBLIKACIJŲ LIETUVIŲ KALBOS TEORINĖS FONETIKOS IR MORFOLOGIJOS KLAUSIMAIS

Pastaruoju metu baigia išryškėti dviejų pagrindinių Lietuvių kalbos instituto periodinių leidinių specializacija: prieš keletą metų pradėtas leisti žurnalas *Archivum Lithuanicum* skirtas lietuvių rašomosios kalbos istorijai ir senesnių tekstų filologinei tekstologinei analizei, o greit sulauksiąs pusės šimtmečio jubiliejaus ALL (*Lietuvių kalbotyros klausimai*) ima labiau koncentruotis teorinių ir deskriptyvinių lietuvių kalbos tyrinėjimų srityje. Tarp paskutinio (46-ojo) ALL tomo publikacijų, aprašančių daugiausia dabartinės lietuvių kalbos medžiagą įvairiais aspektais, išsiskiria du straipsniai, skirti teoriniams klausimams: Kazimiero Garšvos „Lietuvių kalbos garsų fonologinės interpretacijos" (p. 1–17) ir Artūro Judženčio „Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją" (p. 39–47). Sugrįžti prie neišspręstų klausimų svarstymo visada yra naudinga. Kad ir kokia gera būtų lietuvių kalbos Akademinė gramatika, ir ją galima tobulinti ir vystyti, modifikuoti kalbos aprašymą, atsižvelgiant į naują medžiagą ir į kalbotyros teorijos raidą. Tam yra skirti ir Naujos lietuvių kalbos gramatikos koncepcijos svarstymų seminarai, rengiami Lietuvių kalbos institute. Taigi ir minėtų straipsnių autorių noras naujai peržvelgti kai kurių svarbių kalbos sistemos dalykų interpretaciją yra labai sveikintinas.

Garšva drąsiai oponuoja kai kuriems beveik įsigalėjusiems teiginiams (suformuluotiems daugiausia Girdenio fonologinės mokyklos), kuriais pastaraisiais metais (nuo 1985 m.) remiasi ir Akademinė lietuvių kalbos gramatika[1], siūlo naują didelio lietuvių kalbos fonologinės sistemos fragmento apybraižą. Kartais autorius pritaria tradicijai, kartais ne. Abiem atvejais pateikia argumentų, tiesa, daugelis jų seniai žinomi, o autoriaus minimi pavyzdžiai dažniausiai jau buvo analizuoti ankstesniuose fonologų darbuose. Deja, savo teorinių principų kiek smulkiau autorius neišdėsto, nurodydamas tik, kad remiasi Prahos, Maskvos ir Lietuvos fonologijos mokyklomis. Todėl stebina netradicinės traktuotės, straipsnyje pateikiamos be ypatingų komentarų. Neaišku, ar tai svarbios autoriaus koncepcijos dalys, dėl kurių verta ginčytis, ar tik nevykusios formuluotės. Pavyzdžiui, visai keista kalbėti apie POŽYMIŲ ilgį, grindžiant tuo segmentinių ir supersegmentinių vienetų priešpriešą (p. 1). Toliau, tiesa, kalbama jau apie fonetikos VIENETŲ ilgį („Ilgesni už fonemą fonetikos vienetai vadinami supersegmentiniais..., trumpesni už fonemą – subsegmentiniais"), bet ir toks prozodinių ir segmentinių elementų skyrimas nėra įprastas. Galima būtų manyti, jog fonema nėra mažiausias kalbos išraiškos plano elementas, nes esti už jį trumpesnių (pagal Garšvą

[1] Kazimieras Garšva buvo Alekso Girdenio bendraautoris rašant Akademinės gramatikos *Fonologijos* skyrių.

tai moros)[2]. Iš tikrųjų esminis skirtumas yra visai kitoje plotmėje: ne pagal ilgį, o pagal tai, ar elementas yra linijinis ar simultaninis (žr. Girdenis 1995: 38). Deja, nevykusių formuluočių straipsnyje apskritai yra nemažai, plg. rekomendaciją po minkštųjų priebalsių garsus „[*e*·], [*e.*] tarti [*a*·], [*a.*]" (p. 3)[3]; neaišku, kam skirti tautologiniai teiginiai, kad „balsiai [*i*·], [*i.*], [*u*·], [*u.*] yra ilgi ir pusilgiai" (p. 4) – tai matyti iš pačios transkripcijos. Kai kurie „keisti" dalykai paaiškinami galbūt tuo, kad nenuosekliai vartojami laužtiniai ir įstrižiniai skliausteliai, taigi suplakama riba tarp fonologijos ir fonetikos reiškinių. Pavyzdžiui, kalbama apie „balsių [*a*] ir [*e*] variantus" (p. 2) – turbūt tiksliau būtų žymėti fonemas /*a*/ ir /*e*/, nes (alo)fonai nesantykiauja tarpusavyje kaip invariantas ir variantai[4] (plg. dar: „trumpuosius [*ę*], [*e*], [*ǫ*], [*a*] balsių [*i.*], [*e*·], [*u.*], [*a*·] poziciniais variantais būtų galima laikyti..." (p. 5), „viena periferinė fonema (trumpoji [*o*])" (p. 14) ir kt.).

Pabandysime atsiriboti nuo tokių abejotinų formuluočių ir pažvelgti į svarbesnius Garšvos straipsnio teiginius.

Vienas iš sudėtingiausių klausimų fonologams visada buvo dvibalsių ir dvigarsių interpretavimas kaip savarankiškų fonemų arba kaip fonemų junginių. Skirtingos fonologinės mokyklos bifonemiškumui ar monofonemiškumui įrodyti nustato skirtingus kriterijus. Lietuvių kalbos „įtartinų garsų kompleksų" (Girdenis 1995: 74) interpretacija priklauso ne nuo sėkmingų naujos medžiagos paieškų, o nuo adekvačios teorijos kūrimo. Pats Garšva pripažįsta, kad du dažniausiai taikomi kriterijai sprendžiant mono-/bifonemiškumo klausimą – skiemens riba ir komutacijos testas – nėra absoliutūs[5]. Jo nuomone, skilimas į du skiemenis gali būti tik papildomas argumentas dvibalsių bifonemiškumui įrodyti, nes „tai pasitaiko ir su ilgaisiais balsiais (*lý-ti : lì-jo, žū-ti : žù-vo*)" (p. 7)[6]. Panašiai jis vertina ir komutacijos principą: „Sutaptinių dvibalsių dalių komutacija (pakeitimas kitomis fonemomis) yra, mano nuomone, daugiau formalus, atsitiktinis ir dėl to ne toks būtinas elementas dvifonemiškumui įrodyti" (p. 8). Tačiau tai netrukdo autoriui konkrečiu atveju pasinaudoti tai vienu, tai kitu iš minėtų kriterijų kaip lemiamu, arba atsisakyti abiejų. Tad, nesiremdamas iš principo naujais argumentais ir nekoreguodamas Girdenio teorinių principų (Girdenis 1995: 71–91), Garšva daro priešingą išvadą apie lietuvių kalbos dvibalsių *ie*, *uo* bifonemiškumą[7]. Tai liudija, kad teorinės prielaidos leidžia pasirinkti tą traktuotę, kuri tiesiog labiau patinka tyrėjui.

[2] Įdomu, ar autorius linkęs laikyti supersegmentiniu ir tokį vienetą, kaip skiemuo, kuris yra ilgesnis už fonemą?

[3] Ne ką geresnė, tiesa, ir Akademinės gramatikos formuluotė: „pozicijoje [C'–] /a· a/ dažniausiai tariami kaip /e· e/" (Ambrazas, red., 1994: 24).

[4] Nors ir nėra įprasta lietuvių fonologų darbuose, atrodo, būtų naudinga skirti terminus, pavyzdžiui, BALSIS – vyriškosios giminės – garsas, (alo)fonas (pateikiamas laužtiniuose skliausteliuose) ir BALSĖ – moteriškosios giminės – fonema (pateikiama įstrižiniuose skliausteliuose). Tai padėtų tiksliau formuluoti kai kuriuos teiginius, o kartais ir išvengti dviprasmiškumų.

[5] Fonetinės bifonemiškumo prielaidos (tarimo trukmė, nevientisa artikuliacija – žr. Girdenis 1995: 74) apskritai nėra efektyvios: bet kuris fonetinis (fizinis) požymis yra kontinualus, todėl segmentacija galėtų remtis TIK SAVAVALIŠKU SUSITARIMU dėl slenksčio vertės.

[6] Tuo keisčiau atrodo tai, kad kaip tik panašia tautosilabinių ir heterosilabinių dvigarsių kaita autorius grindžia dvibalsio *uo* bifonemiškumą. Dėl kaitos *duo-ti : da-vė, važiuo-ti : važia-vo* reikšmės sprendžiant šį klausimą apskritai kyla rimtų abejonių – vargu ar ji yra grynai fonologinio pobūdžio (juk, kaip mini ir pats Garšva, daugeliu atvejų dvibalsis *uo* (ir *ie*) prieš balsį išlaikomas: *nuoalpis, prieangis*; antriniuose veiksmažodžiuose dvibalsis keičiasi tik prieš būtojo laiko kamiengalio balsį, o prieš esamojo laiko kamiengalio balsį hiatui išvengti įterpiamas *j*), be to, atskiro įrodymo reikalauja pati galimybė traktuoti tautosilabinį *uo* ir heterosilabinį *a-v* kaip vieną ir tą patį segmentą.

[7] Tiesa, jis taip ir nepasako, kokių dviejų fonemų junginiais laikytini šie segmentai (tarp minimų variantų yra $i+e$, $i+a$, $u+o$, $u+a$ (p. 8) ir net $a+v$ ir $u+v$ (p. 9)).

Iš tiesų, abu minėti kriterijai buvo pagrįstai kritikuoti kaip afunkcionalūs. Atrodo, prasminga pacituoti dvi ilgesnes atkarpas iš V. Kasevičiaus darbo *Bendrosios ir rytų kalbotyros fonologinės problemos* (1983).

Dėl komutacijos testo (plg. Girdenis 1995: 80): „... Asociatyvinė segmentacija [komutacijos testas – A. A.] fonologijoje – sąmoningai ar nesąmoningai – reprodukuoja [...] analogišką morfeminės analizės procedūrą, tačiau morfeminė analizė suponuoja sistemingą dviejų planų – išraiškos ir turinio – įtraukimą į palyginimą, ko visiškai neturi tik išoriškai analogiška fonologinė analizė. Iš tiesų, jeigu morfologijoje kalbininkas tenkintųsi tik morfemų eksponentų palyginimu, būtų korektiškos tokios proporcijos, kaip *коза : козёл = оса : осёл*, dėl to formą *осёл* tektų laikyti dvimorfiška, tai yra *ос-ёл*. Tam trukdo *ос* reikšmių neatitikimas žodžiuose *оса* ir *осёл*, tiksliau – žodžio *осёл* segmento *ос* reikšmės stoka (asilas nėra vapsvos patinas, nors ožys yra ožkos patinas). Bet fonologinės segmentacijos, kuri pagrįsta asociatyvine analize, atveju kalbininkas tiria tik išraišką, neatsižvelgdamas į turinį. Todėl gali atsirasti nemotyvuotų sprendimų, kaip rodo ką tik pateikti morfeminio skaidymo pavyzdžiai neatsižvelgiant į turinį“ (Kasevič 1983: 22)*.

Dėl skiemens ribos (atskirų segmento dalių priklausymas ne vienam skiemeniui (Girdenis 1995: 74)): „Trubeckojus priskyrė I taisyklę prie fonetinių, laikydamas patį skiemenį fonetiniu vienetu. Tačiau kaip tik fonetinių skiemenų ribos gali kartais pasirodyti fonologiškai neabejotinai vientisų segmentų „viduje“. Taip birmiečių kalboje skiemens pradžios priebalsio stipraus šliejimosi atveju, sąlygotu prieš tai einančio skiemens tono, šis priebalsis tampa dviviršūnis. Fonologiškai jis lieka po to einančio skiemens ribose, bet dvi viršūnės rodo jo fonetinį pasiskirstymą tarp dviejų skiemenų[8].

Jeigu manytume, kad I taisyklėje skiemens sąvoką galima traktuoti iš fonologinių pozicijų, tai skiemenį šiuo atveju derėtų suprasti kaip tam tikrą fonemų organizacijos modelį, kur ribos tarp skiemenų, suprantama, yra ir ribos tarp fonemų. Bet tada, siekiant pasinaudoti skiemenų ribomis foneminėje segmentacijoje, būtina turėti išsamų skiemens apibrėžimą jo foneminės organizacijos požiūriu. Tokia informacija vargiai yra prieinama pačioje fonologinės analizės pradžioje“ (Kasevič 1983: 31)**.

* „...Ассоциативная сегментация в фонологии – сознательно или бессознательно – воспроизводит [...] аналогичную процедуру морфемного анализа, однако морфемный анализ предполагает систематическое вовлечение в сравнение двух планов – выражения и содержания, чего полностью лишен лишь внешне аналогичный фонологический анализ. Действительно, если бы в морфологии лингвист довольствовался сопоставлением экспонентов морфем, оказались бы корректными пропорции вроде *коза : козёл = оса : осёл*, в силу чего форму *осёл* пришлось бы представить двуморфной, т. е. *ос-ёл*. Этому мешает по крайней мере несходство значений *ос* в *оса* и *осёл*, вернее, отсутствие значения у последнего (осёл не есть самец осы, хотя козел – самец козы). Но в фонологической сегментации, основанной на ассоциативном анализе, лингвист имеет дело только с планом выражения, не опирающимся на план содержания. Отсюда возможность немотивированных решений, которая показана выше на материале морфемного членения, не подкрепленного привлечением плана содержания“.

8 Iš baltistams artimesnių dalykų čia turbūt galima minėti latvių dusliuosius trankiuosius priebalsius, pailgėjusius tarp dviejų trumpųjų balsių: ar ilgojo *p* skaidymas skiemens riba žodyje *lapa [lap-pa]* verčia išskirti čia dvi fonemas *p*: /*lappa*/? – A. A.

** „Трубецкой отнес правило I к фонетическим, считая сам слог фонетической единицей. Однако границы именно фонетических слогов могут иногда обнаруживаться «внутри» несомненно фонологически цельных сегментов. Так, в бирманском языке при сильном примыкании начальнослогового согласного, обусловленном тоном предшествующего слога, этот согласный становится двухвершинным [82]. Фонологически он остается в пределах последующего слога, но двухвершинность указывает на его фонетическое распределение между двумя слогами.

Keista, kad sprendžiant mono-/bifonemiškumo problemą Lietuvos fonologai beveik nesiremia morfemų ribos kriterijumi (jo nemini ir Girdenis (1995: 90); žr. Čekmonas (1983: 199); tačiau plg. Vaitkevičiūtė (1961: 39); atvirai linkęs jo nepaisyti Pupkis (1966: 117)). Morfologinės ribos kriterijus tiesiogiai išplaukia iš tradicinio fonemos apibrėžimo, kaip mažiausios FUNKCINĖS kalbėjimo srauto atkarpos (plg. Ambrazas, red., 1994: 15). Kadangi fonemos sudaro morfemų išraiškas, aišku, kad morfemų riba, konstatuojama fonetiniame segmente, vienareikšmiškai liudija ir apie fonemų ribą[9]. Taigi, norint įrodyti įtartino segmento bifonemiškumą, reikia surasti pavyzdį, kur dvibalsis būtų skaidomas morfemų riba. Tam reikėtų skirti specialų tyrinėjimą, bet dabar galima pasakyti tik kelias preliminarias pastabas.

Jeigu priimame veiksmažodžio asmenuojamųjų formų segmentaciją, siūlomą Akademinėje gramatikoje (Ambrazas, red., 1994: 332–333), kai tematinis balsis priskiriamas kamienui, tai pirmojo ir antrojo asmens formose su ilgais kamiengalio balsiais kaip tik susidaro dvibalsiai *au, eu (iau), ai, ei*, per kuriuos eina morfemų riba (kamieno ir galūnės). Jeigu laikomės labiau tradicinės šių formų segmentacijos, minėti segmentai įeina į galūnę. Tokiu atveju sunku rasti pavyzdį su morfemų riba sudėtiniame dvibalsyje. Abu veiksmažodžio formų segmentacijos variantai duoda pavyzdžių mišriųjų dvigarsių skaidymui: plg. kamieno ir galūnės ribą *neša-m, myli-m, kelia-m* [*em*]; *neša-nt, myli-nt, kelia-nt* [*ent*] arba infikso ribą *ta-m-pa, gle-m-ba, čiu-m-pa, li-m-pa, ra-n-da, skre-n-da, ju-n-ta, kri-n-ta*[10]. Dvigarsius su sklandžiaisiais *r, l* galima turbūt analizuoti pagal analogiją. Tačiau, atrodo, nepavyksta surasti pavyzdžio, kur sutaptiniai dvibalsiai būtų skaidomi morfemų riba.

Morfemų ribos kriterijus taikytinas ir sprendžiant afrikatų fonologinį statusą, dėl kurio Garšva savo požiūrio iki galo nepasako. Tiesa, dėl afrikatų susidarymo morfemų sandūroje (*at-sikėlė, pat-s*) vieningos nuomonės nėra, eksperimentiniai tyrimai vis dar nepilni ir jų duomenys prieštaringi (žr. Pakerys 1995: 156 (su literatūra), 163).

Be sudėtingų segmentų fonologinės interpretacijos, verta atkreipti dėmesį dar į kelis dalykus, aptariamus Garšvos straipsnyje.

Neįprastas atrodo autoriaus moros supratimas. Abejotinas jau minėtas moros traktavimas kaip subsegmentinio – trumpesnio už fonemą – vieneto (p. 1). Be to, tai prieštarauja ir paties autoriaus kiek vėliau formuluojamam morų teorijos principui: „Pagal morų teoriją ilgieji balsiai yra dviejų tokių pat trumpųjų fonemų (morų) junginys, priklausantis vienam skiemeniui" (p. 6) – visgi išeina, kad mora nėra trumpesnė už fonemą. Bet svarbiausia, kad pats moros ir trumpojo balsio tapatinimas nėra pagrįstas. Tai, kad ilgasis balsis (tiksliau – skiemuo) morinėse kalbose funkciškai atitinka du trumpuosius, visiškai nereiškia, kad jis susideda iš dviejų trumpųjų fone-

Если же предположить, что в правиле I понятие слога может трактоваться с фонологических позиций, то слог в этой ситуации уместно понимать как определенную модель организации фонем, где границы между слогами – это, естественно, границы между фонемами. Но тогда для использования слогоделения в фонемной сегментации необходимо обладать исчерпывающим определением слога с точки зрения его фонемной организации. Вряд ли такая информация доступна в самом начале фонологического анализа".

9 Kitaip tariant, „fonologinė segmentacija pasirodo esanti išvestinė iš morfologinės segmentacijos" (Kasevič 1977: 34). Tai vienas pagrindinių L. Ščerbos fonologinės mokyklos principų.

10 Įsidėmėtina, kad nuo veiksmažodžio formų segmentacijos varianto priklauso ir kamieno morfeminė struktūra: tradiciškai išskiriami kamieno priesagos *-j-, -st-, -n-, -d-* ir intarpas, pasirinkus Akademinės gramatikos segmentaciją, netenka savo reikšmės, taigi praranda ir morfemos statusą (kamieno varijavimas aprašomas morfonologijoje kaip alomorfų kaita) (Andronov 2000: 44).

mų. Moros apskritai nėra tiesiogiai susijusios su fonemomis. Mora laikytina abstrakčia sutartine skiemens ilgumo matavimo priemone. Jei tokia priemonė pasirodo reikalinga ar tiesiog naudinga ir patogi aprašant kalbos sistemą, kalba laikoma morine. Girdenio iškelti (1995: 259–260) ir Garšvos pakartoti (p. 6–7) argumentai prieš morinę lietuvių kalbos interpretaciją nėra pakankami. Priimant morą kaip sutartinį vienetą (plg. Girdenis 1995: 259), nebereikia ieškoti trumpųjų atitikmenų ilgosioms fonemoms /o·/, /ę·/ (Girdenis 1995: 260). Fonetinė priegaidžių realizacija neturi lemiamos reikšmės fonologijoje. O dėl priegaidžių ryšio su kirčiavimu vertėtų išsamiau panagrinėti, pavyzdžiui, Jurijaus Stepanovo teoriją (Stepanov 1972, 1997 a, 1997 b), kurią Garšva tik trumpai tepaminėjo.

Svarstydamas minkštumo ir kietumo koreliaciją lietuvių kalboje, Garšva seka Girdeniu ir nepateikia savarankiškų argumentų. Nenauja yra ir išvada – siūlymas likti prie tradicinės interpretacijos (priskiriančios šią koreliaciją priebalsiams), nes kiti sprendimai, atseit, komplikuotų kalbos praktiką. Kaip tik galėtų būti visai naudinga detaliai parodyti ir įvertinti tas potencialias komplikacijas (plg. Levin 1994).

Negalima sutikti su autoriaus aiškinimu, kad „latvių kalbos priebalsiai į kietuosius ir minkštuosius neskirstomi, nes pastarųjų nedaug" (p. 12). Svarbu ne tokių priebalsių kiekis (kiek jų turėtų būti?), o tai, kad jie nesudaro koreliacijos porų kitiems priebalsiams (žr. Trubeckoj 1960: 93–96, 151–153 = Trubeckoj 2000: 89–92, 145–147; Girdenis 1995: 140–151; apie latvių priebalsius – Andronov 1998: 140–141). Nesant kietumo–minkštumo koreliacijos, palatalinius latvių kalbos priebalsius fonologijos požiūriu apskritai netinka vadinti minkštaisiais, nes tai reikštų primesti latvių kalbai kitos kalbos fonologinės sistemos bruožus.

Tikrai vertas dėmesio yra klausimas apie fonemų /a/ ir /e/ priešpriešą po minkštųjų priebalsių (p. 4–5)[11]. Tritomėje Akademinėje gramatikoje tvirtinama, kad šioje pozicijoje fonemų priešprieša paprastai išlieka (Ulvydas, red., 1965: 55–56) (išimtis – dvibalsis *ei*, apibendrintas po visų minkštųjų priebalsių, išskyrus afrikatas *č', dž'*; Ulvydas, red., 1965: 58). Šis požiūris remiasi Vaitkevičiūtės (1961: 36–38, 43–44) bendrais balsių fonetinių charakteristikų eksperimentiniais tyrimais. Tačiau dabartinėje Akademinėje gramatikoje pereita prie nuomonės, kad po minkštųjų priebalsių tariama tik fonema /e/ (Ambrazas, red., 1994: 24). Toks požiūris dėstomas ir Pakerio aukštųjų mokyklų fonetikos vadovėlyje (Pakerys 1995: 34, 35, 42, 154), ir Girdenio teorinės fonologijos monografijoje (Girdenis 1995: 54, 62, 172)[12]. Deja, šie mokslininkai nenurodo naujesnių eksperimentinių tyrimų, kurie pagrįstų tokį požiūrį. Girdenis mini tik Kazlausko pasisakymus (Kazlauskas 1967: 238; 1968: 325 = Kazlauskas 2000: 239, 283) ir savo paties kritinę pastabą iš 1965 metų Akademinės gramatikos recenzijos (Girdenis, Žulys 1973: 207 = Girdenis 2000: 376). Tačiau visa tai daugiau primena individualius kalbos vartotojo įspūdžius, o ne objektyviai įrodytus faktus. Tiesa, norėdamas pagrįsti savo interpretaciją, Girdenis cituoja dar klasikinės poezijos rimus: „Vincas Mykolaitis-Putinas rimuoja ne tik *girià : vakarè..., rūkuosè : dvasià...*, bet ir *téises : baĩsios..., stalēlio : karāliai..., deñgia : padángė..., gāliai : kēlią...*" (Girdenis 1995: 172). Vargu ar ši aplinkybė ką paaiškina: jeigu poetui atrodo nesvarbus net pagrindinių

[11] Garšva visiškai teisingai nurodo, kad nuo šio klausimo sprendimo „priklauso ne tik bendrinės kalbos tartis, bet ir morfonologinių reiškinių aprašymas" (p. 5). Akselis Holvoetas į tai jau buvo atkreipęs dėmesį Akademinės gramatikos anglų kalba recenzijoje (Holvoet 2000: 211).

[12] Keista, kodėl nei Akademinė gramatika (Ambrazas, red., 1994: 22), nei Pakerys (1995: 150) neįtraukia į bendrą lietuvių kalbos dvibalsių sąrašą dvibalsio *eu*, tariamo, pagal jų aprašymą, po minkštųjų priebalsių (Girdenis (1995), rodos, nepateikia bendro dvibalsių sąrašo).

fonemų /*a(·)*/ ir /*e(·)*/ alofonų skirtumas, tai kaip jo eilių pagrindu galima spręsti apie silpnai diferencijuotų alofonų po minkštųjų priebalsių opoziciją?

Matyt, norint, kad situacija paaiškėtų, reikėtų naujų eksperimentinių tyrimų (plg. Pakerio pastabą (Mikalauskaitė 1975: 6)). Tiesa, Garšva spręsdamas klausimą apie fonemų /*a*/ ir /*e*/ priešpriešą po minkštųjų priebalsių remiasi ir savo paties tyrimo rezultatais. Bet autoriaus atliktos apklausos metodika nėra smulkiai aprašyta cituojamame straipsnyje (Garšva 2001) ir atrodo, kad informantams reikėjo patiems įvertinti savo tarimą, taigi atsakymai galėjo būti gana subjektyvūs. Rengiant tolesnius eksperimentus vertėtų skirti pozicijas po minkštųjų priebalsių ir po fonemos /*j*/, kuri neįeina į kietumo–minkštumo koreliaciją (pvz.: *siaubia* ir *siaube* – *jai* ir *jei*): po /*j*/ priešpriešos išlaikymas atrodo patikimesnis (plg. Mikalauskaitė 1975: 58; Zinkevičius 1966: 51).

Apibendrinant galima pasakyti, kad Garšvos straipsnis sudaro neįprastą įspūdį: skaityti jį yra labai įdomu, nes autoriaus abejonės atrodo visai pagrįstos, bet jo siūlomi sprendimai nėra įtikinamesni už kritikuojamus teiginius. Straipsnis vertingas būtent tuo, kad išryškina ne tik svarstytinus kalbinės medžiagos klausimus, bet ir pačios teorijos problemas. Norėtųsi tikėtis, kad tai galėtų paskatinti aktyvesnę fonologų diskusiją (tokia diskusija iki šiol objektyviai ribojama dar ir dėl to, kad daugelis fonologų darbų apie lietuvių bendrinę kalbą ir tarmes yra skelbiama tik lietuviškai).

Visai kitokio pobūdžio mintys kyla dėl Artūro Judženčio „naujo žvilgsnio į giminės kategoriją". Visų pirma čia nėra aiškiai išdėstyta, dėl ko autorius nepatenkintas esamais daiktavardžių giminės aprašymais. Todėl iš pirmo žvilgsnio straipsnis primena elegantišką stiklo karoliukų žaidimą (ar kas nors išeis, jeigu aprašysim visai kitaip?). Autoriaus požiūris atrodo visai įmanomas, bet pagrindinis klausimas yra: ar tikslingas toks naujas giminės kategorijos aprašymas, ar jis yra paprastesnis, universalesnis, ar padeda atskleisti iki šiol nenustatytų reiškinių ar dėsningumų?

Pagrindinis daugelio daiktavardžių giminės aprašymų trūkumas – giminės nustatymo KRITERIJUS (pagal derinamųjų žodžių formą) painiojamas arba pateikiamas pagrečiui su kiekvienos giminės žodžių POŽYMIŲ įvardijimu (tiek formalių, tiek ir semantinių; plg. Bulygina, Stepanov 1988)[13]. Panašiai pradedamas ir Judženčio straipsnis: „Lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategorija reiškiama jų kaitybos formomis ir santykiu su derinamaisiais žodžiais" (p. 39; plg. panašų teiginį straipsnio išvadose – p. 45). Toks teiginys, autoriaus suformuluotas nurodomų autoritetingų šaltinių pagrindu, yra dviprasmiškas – ar čia yra tvirtinama: 1) kad norėdami nustatyti daiktavardžio giminę turime kartu atsižvelgti ir į kaitybos formas, ir į derinimą (tam tikras daiktavardis priklauso giminei G tik tuo atveju, jei turi P tipo galūnių paradigmą IR iš derinamųjų žodžių reikalauja F tipo formos), ar 2) kad pakanka bet kurio vieno iš šių veiksnių (tam tikras daiktavardis priklauso giminei G, jeigu jis turi P tipo galūnių paradigmą, ARBA iš derinamųjų žodžių

[13] Galima pateikti tokią analogiją: vardažodžių klasifikacija pagal akcentines paradigmas atliekama labai aiškia procedūra (pagal mokykloje vadinamą „M raidės taisyklę") – analizuojant daugiskaitos naudininko ir galininko kirčio vietą. Bet yra nustatyti įvairūs vardažodžių pasiskirstymo kirčiuotėmis dėsningumai (pastebėta, kad pirminiai būdvardžiai nebūna 1 ir 2 kirčiuotės, darinių kirčiavimą galima sieti su pamatinių žodžių akcentuacija arba darybos formanto akcentinėmis savybėmis ir pan.). Todėl, pavyzdžiui, priesaginių daiktavardžių kirčiuočių aprašymas galėtų atrodyti taip, kaip yra pateikta Laigonaitės (1978: 41–46): kiekvienos kirčiuotės skyriuje įvardijamos priesagos, sudarančios tos kirčiuotės daiktavardžius, nurodomos išimtys. Bet tai nereiškia, kad galima teigti, jog kirčiuotės nustatomos pagal priesagas.

reikalauja F tipo formos)? Atrodo, kad pirmojo tipo taisyklės nustatant lietuvių kalbos daiktavardžių giminę niekieno nėra taikomos. Taigi patirtis verčia mus pasirinkti antrąjį analizuojamo teiginio supratimo variantą. Tačiau, jeigu pakanka kurio nors vieno kriterijaus, dar neaišku, ar būna atvejų, kai vienas kriterijus prieštarauja kitam ir, jeigu būna, tai kaip tokiu atveju turi elgtis tyrėjas. Atvejai, kai, kalbant Judženčio formuluotės žodžiais, daiktavardžio kaitybos formos neatitinka jo santykių su derinamaisiais žodžiais (*vaidila, akiplėša* ir kt.), yra gerai žinomi ir aprašyti literatūroje. Visais tokiais atvejais daiktavardžio giminė nustatoma pagal derinamųjų žodžių formą – atvejų, kad kaitybos formoms čia būtų teikiama pirmenybė, nėra[14]. Kokia prasmė tada minėti kaitybos formas kaip vieną iš giminės nustatymo kriterijų?

Pradėjęs savo straipsnį abejotinu teiginiu, Judžentis jau antrame sakinyje siūlo skirti morfologinį ir sintaksinį giminės kategorijos aspektą. Iš tikrųjų tradicinis giminės apibūdinimas bando sujungti dvi kategorijas: gramatinę giminę ir morfologinę giminę, resp. linksniavimo tipą (kartais įtraukiama ir trečia kategorija – leksinė reikšmė, resp. biologinė lytis).

Morfologinės giminės sąvoka yra žinoma lietuvių kalbotyroje daugiausia Bulyginos darbo dėka (1970: 26–33), bet, kaip pažymi Judžentis (p. 40–41), yra „nepakankamai išryškinta", bent jau nėra iki galo „išnaudota" kalbos aprašyme. Judžentis nepateikia morfologinės giminės sąvokos apibrėžimo, vietoj to jis įvardija, kurių linksniuočių daiktavardžiai priklauso kuriai giminei (p. 39–40). Grupuojant paradigmas į dvi klases, aiškiai remiamasi daiktavardžių gramatine gimine, nes kitaip neaišku, kodėl išskiriamos būtent dvi morfologines giminės, kodėl 12 paradigmų suvedama į dvi klases? Morfologinė giminė yra paradigmos charakteristika, rodanti, kurios giminės daiktavardžiams būdingas šios paradigmos galūnių rinkinys, šios sąvokos atsiradimo logika yra išdėstyta Zaliznjako (1967: 146–147). Lietuvių kalboje daiktavardžių morfologinę giminę vienareikšmiškai rodo tik vienaskaitos naudininko galūnės (Bulygina 1970: 28), todėl morfologines gimines būtų galima pavadinti „vyriškoji, arba *ui* giminė" ir „moteriškoji, arba *ai/ei* giminė". Šį skiriamąjį požymį ir užtenka nurodyti aprašant vyriškojo ir moteriškojo linksniavimo tipų skirtumą (plg. Judženčio cituojamą (p. 40) ilgą linksniuočių sąrašą iš Akademinės gramatikos – Ambrazas, red., 1994: 63–64). Sprendžiant tokį praktinį uždavinį, kaip linksniuočių klasifikacija, vertėtų irgi remtis ne vienaskaitos kilmininko[15], o ta pačia vienaskaitos naudininko forma. Neaišku, kaip Judžentis nustato *i* linksniuotės daugiskaitinių daiktavardžių morfologinę giminę (p. 40) – jų linksniavimo paradigmos nesiskiria[16]. Matyt, jis tiesiog perkelia čia gramatinę giminę.

[14] Tęsiant 13 išnašoje pradėtą analogiją galima pastebėti, kad niekam neateina į galvą išimtį *begėdis* priskirti antrajai kirčiuotei, remiantis žinomu dėsningumu, kad priešdėlio *be-* vediniai kirčiuojami pagal antrąją kirčiuotę (Laigonaitė 1978: 46).

[15] Vienaskaitos kilmininko formos taikymas čia gali būti apskritai paaiškintas tik tradicija – viduramžių lotynų kalbos gramatikų įtaka: lietuvių kalboje ji nerodo nei morfologinės giminės, nei kaitybos kamieno (Ambrazas, red., 1994: 68), svarbaus klasifikuojant linksniuotes (jį geriausiai rodo daugiskaitos naudininkas).

[16] *i* linksniuotės daugiskaitos paradigmoje subtilų skirtumą galima įžvelgti tik tarp dviejų tos linksniuotės pagrindinių potipių: konsonantinio (11 ir 12 paradigmos) ir *i* linksniuotės siauraja prasme (9 ir 10 paradigmos). Pirmuoju atveju daiktavardžių daugiskaitos kilmininkas turi kietą kamiengalį, o antruoju paprastai minkštą kamiengalį (nors esama ir išimčių). Priminsime, kad tradicinis daiktavardžio *durys* skyrimas prie *i* linksniuotės siauraja prasme (9 paradigma – plg. Judžentis 2002: 40) neturi pagrindo: dėl kilmininko *durų* kieto kamiengalio šis žodis čia papildo išimčių grupę, o konsonantiniame potipyje jis atrodo visai dėsningas.

Daiktavardžių galūnės neturi giminės gramemos, ją turi tik derinamųjų žodžių, pavyzdžiui, būdvardžių galūnės (plg. Bulygina 1970: 32). Atskiros daiktavardžių galūnės tik geriau ar blogiau rodo morfologinę daiktavardžių giminę, kitaip sakant, yra tik daugiau ar mažiau būdingi vyriškojo arba moteriškojo linksniavimo tipo bruožai. Tai visai suprantama išvada iš tokio gramatinės giminės kategorijos suvokimo, kurią vis tiek tenka specialiai pabrėžti, nes dažnai teigiama priešingai.

Kaip matėme, daiktavardžių gramatinės giminės nustatymas remiasi derinamųjų žodžių forma. Apibendrinant galima pasakyti, kad gramatinės giminės kategorija yra tam tikras kiekvieno daiktavardžio vidinis požymis, kuris reikalauja pasirinkti tą ar kitą derinamojo žodžio formą ir kuris nėra tiesiogiai susijęs nei su forma, nei su semantika (tai ir įrodo, kad giminė yra savarankiška kategorija, o ne formalus linksniavimo tipas ar vienareikšmis tikrovės atspindys). Daiktavardžių giminė, būdama kalbos dalies požymis (taigi morfologijos objekto požymis), realizuojamas sintaksės lygmenyje (derinant žodžius), laikytina morfologine-sintaksine kategorija.

Apibrėžti gramatinę daiktavardžio giminę pagal linksniavimo tipą arba pagal reikšmę yra tiesiog beprasmiškas užsiėmimas – linksniavimo tipas rodo ne gramatinę, o morfologinę giminę (čia nepatenka nekaitomieji daiktavardžiai), reikšmė taip pat yra susijusi ne su gramatine gimine, o su biologine lytimi (čia patenka tik asmenų ir iš dalies gyvūnų pavadinimai). Todėl kalbininkų užduotis yra aprašyti daiktavardžio gramatinės giminės kategorijos santykį tiek su žodžio forma (linksniavimo tipu, resp. morfologine gimine), tiek ir su semantika. Nagrinėjant giminę morfologiniu požiūriu visi daiktavardžiai pirmiausia skyla į linksniuojamus ir nelinksniuojamus: pirmieji toliau klasifikuojami į vyriškosios ir moteriškosios morfologinės giminės daiktavardžius, antrieji morfologinės giminės neturi. Semantiniu požiūriu daiktavardžiai irgi skyla į du pogrupius: pirmojo pogrupio daiktavardžiai toliau klasifikuojami į vyriškuosius ir moteriškuosius pagal biologinę lytį, antrojo pogrupio neklasifikuojami, kadangi žymi objektus, kuriems nėra būdingas lyties skirtumas, arba tas skirtumas kalboje suvokiamas kaip nereikšminis (plg. *vaikas, briedis, varlė* ir kt.). Gramatinio, morfologinio ir semantinio skirstymo jungimas suponuoja 18 potencialių daiktavardžių grupių (2×3×3). Tačiau gramatinės ir semantinės giminės nesutapimo atvejų lietuvių kalboje turbūt nebūna[17], o semantiškai neparemtas tiesioginis gramatinės ir morfologinės giminės prieštaravimas irgi yra abejotinas. Taigi realizuojama tik 10 galimybių (žr. 1-ąją lentelę).

Tokios mintys kyla, norint kiek patobulinti tradicinio daiktavardžių giminės kategorijos aprašymo pagrindus. Tolesniam gilinimuisi į giminės kategoriją yra labai vertingi platūs, keliose knygose išdėstyti Aldonos Paulauskienės samprotavimai ir pati jos giminės kategorijos koncepcijos raida (Paulauskienė 1983: 172–183; 1989: 170–178; 1994: 153–166).

Dabar galime sugrįžti prie Judženčio giminės teorijos. Labai svarbus čia yra aiškinimas apie dvejopą nuo daiktavardžio priklausomų žodžių derinimo pobūdį: vienais atvejais „derinama pagal pagrindinio žodžio formą“[18] (sintaksinis derinimas), kitais – „pagal daiktavardžių referentų lytį“ (semantinis derinimas) (p. 42). Tai primena Valeckienės teiginį, kad „semantinis kriterijus

[17] Išskyrus perkeltinės reikšmės vartojimo atvejus (*Jis tokia boba*) ir šnekamosios kalbos darinius (*mielas Mildukas*).

[18] Turima omenyje būtent morfologinė forma, resp. morfologinė giminė, plg. anglišką santrauką: „Inanimates have only morphological gender, which will also be the only factor determining the gender form of agreeing words (agreement is then purely syntactic)“ (256 p.).

1 LENTELĖ. GRAMATINĖS, SEMANTINĖS IR MORFOLOGINĖS GIMINĖS SANTYKIS

gramatinė giminė	*semantinė giminė*	*morfologinė giminė*	*Nr.*	*pavyzdžiai*
vyriškoji	vyriškoji	vyriškoji	1.	*tėvas*
		moteriškoji	2.	*dėdė*
		jokia	3.	*mesjė*
	jokia	vyriškoji	4.	*stalas*
		jokia	5.	*taksi*
moteriškoji	moteriškoji	vyriškoji	6.	*móteriškas* 'moteriškė' ([3]DŽ 497)
		moteriškoji	7.	*motina*
		jokia	8.	*ledi*
	jokia	moteriškoji	9.	*kėdė*
		jokia	10.	*fojė*

kaip tik apima visus tuos atvejus, kurių nežymi formalusis kriterijus (kamienų išimtys)" (Valeckienė 1998: 242). Deja, tokio gražaus santykio iš tikrųjų nėra: esama daiktavardžių, kuriems nepritaikomi jokie „kriterijai", išskyrus sintagminį – tai *i* linksniuotės (daugiausia jos konsonantinio pogrupio) daugiskaitiniai daiktavardžiai, neturintys lyties požymio ir kaitomi pagal vienodas paradigmas (*skanios sultys* mot. gim. : *pavojingi geležuonys* vyr. gim.; *didelės kepenys* mot. gim. : *baisūs griaumenys* vyr. gim.). Nelinksniuojamų daiktavardžių giminės motyvacijos (jeigu biologinės lyties nėra) galima ieškoti atsižvelgiant į pavadinamo daikto rūšies giminę (*taksi – mašina / automobilis*), arba pagal baigmens panašumą į kaitomų daiktavardžių galūnę (*fojė – žemė*), bet vienareikšmiškumo čia nėra (44 p.). Tai reiškia, kad motyvacija nebūtinai turi egzistuoti. Natūralu, juk kiekvienas kriterijus atitinka savą kategoriją. Taigi papildomos distribucijos santykio tarp semantinio ir formalaus kriterijaus (pagal Valeckienę) arba semantinio ir formalaus (sintaksinio) derinimo (pagal Judžentį) iš tikrųjų nėra. Jeigu toks santykis būtų, gramatinės giminės kategorija nebūtų savarankiška kategorija, bet tik antrinis semantinės ir morfologinės giminės derinys.

Vis dėlto vertas dėmesio yra semantinio derinimo aiškinimas: pagal Judžentį, semantiškai derinami daiktavardžiai, žymintys asmenis ir kai kuriuos gyvūnus (42–43, 45 p.). Tęsiant šią mintį galima būtų teigti, kad minėta žodžių grupė tiesiog neturi gramatinės giminės kategorijos – priklausomieji žodžiai derinami su jais pagal referento lytį. Tokiu atveju būtų panaikintos tokios „išimtys", kaip vyriškosios giminės žodžiai, priklausantys moteriškajam linksniavimo tipui (pvz.,

dėdė), ir *substantiva communia*[19] – jeigu visi šie žodžiai neturi gramatinės giminės, tai negali būti ir giminės neatitikimo problemų. Ypač akivaizdus tokio aiškinimo privalumas kitų kalbų nelinksniuojamų asmenvardžių (irgi savotiškų *substantiva communia*) atveju: ekonomiškiau visai nepriskirti, pavyzdžiui, pavardei *Kiuri* giminės požymio[20], o priklausomųjų žodžių giminės pasirinkimą aiškinti semantiniu derinimu su referento lytimi. Deja, autoriaus pozicija šiuo klausimu straipsnyje nėra eksplikuota.

Šitaip suprastas „naujas žvilgsnis į giminės kategoriją" turi, žinoma, ir tam tikrų trūkumų. Nei daiktavardžių klasė, nei giminės kategorija dabar nebūtų vieningos, be to, jį priėmus, tektų nemažai keisti ir kitų dalykų. Pavyzdžiui, labai svarbus tokiu atveju tampa vidinis daiktavardžių klasės skirstymas, nes skirtingos daiktavardžių grupės turi skirtingus gramatinių kategorijų komplektus[21], turbūt būtų reikalingas ir kiek kitoks paties daiktavardžio ir pačios giminės kategorijos apibrėžimas. Šiaip jau ir paties sintaksinio ryšio supratimas, matyt, negalėtų išlikti tradicinis.

Nežinau, ar autorius žada imtis pertvarkyti visą gramatiką ir derinti ją prie naujo giminės supratimo. Kol kas atskirai paimtas „naujas žvilgsnis į giminės kategoriją" panašesnis į gryno teorinio konstravimo bandymą, negu į kryptingą gramatikos dirvos tyrinėjimą.

Judžentis aptaria ir konkrečius daiktavardžių giminės aprašymo klausimus, bet nesiūlo naujų sprendimų.

Autorius pritaria tų kalbininkų nuomonei, kurie linkę daiktavardžių poras *mokytojas : mokytoja* laikyti ne skirtingomis leksemomis, o kaitymu giminėmis[22]. Kadangi lietuvių kalboje asmenų pavadinimai, sudarantys poras pagal giminę, yra labai reguliarus reiškinys, yra pagrindo priskirti jį žodžių kaitybos sferai (plg. Krylov 2002: 734–736). Tačiau argumentas prieš tokį sprendimą, nekalbant apie minėtą ne visai pageidautiną daiktavardžių klasės skaidymą, yra ir tai, kad tokių giminėmis kaitomų daiktavardžių grupės sudėtis nėra griežtai nusakoma (asmenų pavadinimai pagal profesiją ir kt. bei kai kurių gyvūnų pavadinimai), o porų sudarymo priemonės nėra vienodos, plg.: *liūtas : liūtė, žvirblis : žvirblienė, jautis : karvė*. Be to, pripažinus daiktavardžių kaitymą giminėmis, išnyksta vienas svarbiausių daiktavardžio ir būdvardžio gramatinių kategorijų sistemų skiriamųjų bruožų: daiktavardžių giminė yra klasifikacinė kategorija, o būdvardžių – kaitybinė.

Panašiai galima svarstyti klausimą, ar *substantiva communia* geriau tinka traktuoti kaip dvi homonimiškas leksemas, ar kaip vienos kaitomos giminėmis leksemos homonimiškas skirtingų giminių formas, ar – pagal „naują žvilgsnį" – kaip giminės požymio neturintį žodį. Čia yra dar kitas aspektas, į kurį vertėtų atkreipti dėmesį: lietuvių kalbos gramatiniai aprašai neleidžia vienareikšmiškai identifikuoti šios grupės žodžių. Pavyzdžiui, iš Akademinės gramatikos apibūdinimo neaišku, ar *substantiva communia* (pvz., *nevala*) skirtini nuo kurios nors vienos giminės daiktavardžių (dažniausiai zoonimų), pavartotų perkeltine reikšme (pvz.: *kiaulė, boba, mazgotė*), plg.:

[19] Dėl termino visiškai pritariu Bonifacui Stundžiai: juo žymėtina ne giminė, o daiktavardžių klasė (Stundžia 1980: 87).

[20] Tradicinė interpretacija čia suponuoja du homonimiškus daiktavardžius (*Kiuri* vyr. gim. ir *Kiuri* mot. gim.), mažiau tradicinė — tokių daiktavardžių kaitymą giminėmis.

[21] Iš asmenis ir kai kuriuos gyvūnus reiškiančių daiktavardžių (kuriems svarbus lyties požymis) išskiriami dar asmenų pavadinimai pagal profesiją ir pan. (*mokytojas : mokytoja*), kuriuos siūloma laikyti kaitomais giminėmis.

[22] Autorius pastebi Akademinės gramatikos nenuoseklumą šiuo atžvilgiu: daiktavardžių giminė laikoma klasifikacine kategorija (Ambrazas, red., 1994: 62), bet žodžių darybos skyriuje minimas daiktavardžių kaitymas giminėmis (Ambrazas, red., 1994: 142).

„Lietuvių kalboje yra nemažas būrys daiktavardžių, kuriais galima pavadinti tiek moteriškosios, tiek vyriškosios lyties asmenis pagal tiems asmenims būdingą neigiamą požymį. Jų giminė reiškiama sintaktiškai – derinamų žodžių formomis, ir priklauso nuo to, kurios lyties asmenį jais vadiname kiekvienu konkrečiu atveju. Tokie daiktavardžiai sąlygiškai vadinami bendrosios giminės daiktavardžiais" (Ambrazas, red., 1994: 64). Tačiau skirtumas, be antrinės reikšmės (plg. Ulvydas, red., 1965: 170), pasireiškia ir skirtingu derinimu: prie *substantiva communia* grupės daiktavardžių pažyminio forma pasirenkama priklausomai nuo asmens lyties (neįmanoma pasakyti *jis tikra nevala*), o prie perkeltine reikšme pavartoto „paprasto" daiktavardžio – įmanomas derinimas ir pagal „prigimtinę" giminę (*jis visiškas / visiška mazgotė, ji tikra / tikras paršelis*). Pirmuoju atveju turime tikruosius *substantiva communia*, antruoju – tik perkeltine reikšme pavartotus vyriškosios ar moteriškosios giminės žodžius.

Labai įdomus Judženčio VDU Lietuvių kalbos tekstyne surastas pavyzdys *Geriausiai apmokamas modelis Naomi Campbel atrodė gerokai pavargusi*: „Šiuo atveju pažyminys su daiktavardžiu derinamas sintaktiškai, o predikatyvas – semantiškai, pagal referento lytį" (p. 44). Sunku ką nors spręsti iš vieno pavyzdžio (tuo labiau, kad jis nėra visai aiškus: ar būtų įmanomas panašus sakinys neminint vardo: *geras modelis yra pavargusi*?). Bet apskritai situacija labai primena rusų kalbininkų nemažai dėmesio sulaukusį pavyzdį *новый врач пришла* (Bulanin 1976: 48–54). Rodos, abiejose kalbose sintaksinis veiksnio ir tarinio tarpusavio ryšys labiau susijęs su semantika, negu derinimo ryšys tarp pažymimojo žodžio ir pažyminio (gal tai yra universalus reiškinys?). Semantinis derinimas tokiu atveju suprantamas kaip tam tikras nukrypimas nuo normos, kai sintaksinis ryšys sieja ne kalbos vienetus, o tiesiogiai atspindi tikrovę. Lietuvių kalba, kur tokių pasakymų vos pradeda atsirasti, vėlgi yra archaiškesnė už rusų, kur panašiais atvejais predikato derinimas pagal reikšmę yra įteisintas gramatikose. Tiesa, jeigu panašiai interpretuotumėm ir anksčiau minėtus perkeltine reikšme vartojamų daiktavardžių priklausomųjų žodžių giminės svyravimus (kai yra arba gramatinis, arba semantinis derinimas), pasirodytų, kad semantinis derinimas lietuvių kalboje yra net labiau paplitęs negu rusų. Perspektyvus būtų kruopštesnis abiejų kalbų faktų palyginimas.

Apibendrinant tenka pripažinti, kad reikalingi kruopštūs atskirų giminės kategorijos aspektų tyrimai: pasirodo, kad ne visa reikšminga medžiaga yra sukaupta ir suklasifikuota. Todėl dar negalima galutinai spręsti apie tradicinio ar naujo daiktavardžių giminės aprašymo pasirinkimo klausimą. Šiaip jau reikia turėti omenyje, kad keičiant kurio nors gramatinės sistemos komponento suvokimą, tikriausiai turės keistis ir kitų komponentų aprašymas. Vertėtų aprašyti kitas kategorijas (ne tik giminę), griežtai skiriant morfologinį, sintaksinį ir semantinį požiūrį. Nemaža vaisingų minčių tolesniems lietuvių kalbos morfologijos tyrinėjimams galima pasisemti iš Zaliznjako nuodugnaus rusų kalbos vardažodžių žodžių kaitybos aprašymo (Zaliznjak 1967; 2002), kurį dėmesingai iš mūsų dienų pozicijų gvildena S. Krylovas (Zaliznjak 2002). Daugelis klausimų, apie kuriuos susimąsto Judžentis ir kurių dažnai visai nepastebi kiti, turi ilgą istoriją rusų kalbotyroje, yra prieita įdomių išvadų. Nenorėčiau, kad susidarytų įspūdis, jog čia šališkai propaguoju Rusijos kalbininkų teorijas. Man atrodo, kad jų svarba lietuvių kalbotyrai yra tiesiog objektyviai nusakoma tuo, kad rusų ir lietuvių kalbų sistemos yra daug panašesnės, negu, pavyzdžiui, lietuvių ir germanų ar romanų kalbų (kurių medžiagai aprašyti daugiausia buvo taikomos Europos ir Amerikos kalbotyros teorijos). Rusų kalba daugeliu atžvilgių aprašyta geriau negu lietuvių, kai kurių jos reiškinių interpretacijos kritinis vertinimas padėtų atskleisti subtilius dviejų kalbų skirtumus, taigi pasiekti geresnio jų supratimo.

Naujų kalbotyros krypčių vystymasis neturi užgožti tradicinių šakų tyrinėjimo. Turint tai omenyje, norėtųsi daugiau publikacijų lietuvių kalbos gramatikos koncepcijos klausimais.

LITERATŪRA

AMBRAZAS, V., red. 1994: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ANDRONOV, A. 1998: A Short Grammar of Latvian by Terje Mathiassen, Columbus (Ohio) 1997. *Res Balticae* 4, 139–158.

ANDRONOV, A. 2000: Some remarks on the system of Lithuanian and Latvian conjugation. *Linguistica Baltica* 8, 35–47.

BULANIN, L. L. 1976: *Трудные вопросы морфологии*, Москва: Просвещение.

BULYGINA, T. V. 1970: Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме). Žirmunskij, V. M., Arutjunova, N. D., red., *Морфологическая структура слова в индоевропейских языках*, Москва: Наука, 7–70.

BULYGINA, T. V., STEPANOV, JU. S. 1988: Теория грамматики и теоретическая грамматика (К выходу в свет „Грамматики литовского языка" на русском языке). *Вопросы языкознания* № 3, 17–33.

ČEKMONAS, V. 1983: [Rec.] A. Girdenis. *Fonologija*, Vilnius, 1981. *Baltistica* 19 (2), 197–204.

[3]DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, vyr. red. S. Keinys, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

GARŠVA, K. 2001: Bendrinės kalbos tarties problemos. Poliakovas, O., red., *Žmogus kalbos erdvėje*, Kaunas: Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 143–148.

GARŠVA, K. 2002: Lietuvių kalbos garsų fonologinės interpretacijos. *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 1–17.

GIRDENIS, A. 1995: *Teoriniai fonologijos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

GIRDENIS, A. 2000: *Kalbotyros darbai* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

GIRDENIS, A., ŽULYS, V. 1973: [Rec.] *Lietuvių kalbos gramatika* 1, 2, Vilnius, 1965, 1971. *Baltistica* 9 (2), 203–214. (= Girdenis 2000: 370–386.)

HOLVOET, A. 2000: [Rec.:] V. Ambrazas, ed., *Lithuanian grammar. Lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1997. *Linguistica Baltica* 8, 210–214.

JUDŽENTIS, A. 2002: Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją. *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 39–47.

KASEVIČ, V. B. 1977: *Элементы общей лингвистики*, Москва: Наука.

KASEVIČ, V. B. 1983: *Фонологические проблемы общего и восточного языкознания*, Москва: Наука.

KAZLAUSKAS, J. 1967: [Rec.:] *Acta Baltico-Slavica III, Baltica in honorem Iohannis Otrębski*, Białystok, 1966. *Baltistica* 3 (2), 237–243. (= Kazlauskas 2000: 236–246.)

KAZLAUSKAS, J. 1968: [Rec.:] *Lietuvių kalba tarybiniais metais*, Vilnius, 1967. *Baltistica* 4 (2), 322–327. (=Kazlauskas 2000: 279–286.)

KAZLAUSKAS, J. 2000: *Rinktiniai raštai* 2, sudarė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KRYLOV, S. A. 2002: «Русское именное словоизменение» А. А. Зализняка 30 лет спустя: Опыт ретроспективной рецензии с позиций неоструктуралистской морфологии. Zaliznjak 2002: 699–748.

LAIGONAITĖ, A. 1978: *Lietuvių kalbos akcentologija*, Vilnius: Mokslas.

LEVIN, J. 1994: Sign of Jod (The Semiotic Function of /j/ in Lithuanian). *Baltistica,* 4 priedas, 82–89.

MIKALAUSKAITĖ, E. 1975: *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*, Vilnius: Mokslas.

PAKERYS, A. 1995: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*, Vilnius: Žara.

PAULAUSKIENĖ, A. 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*, Kaunas: Šviesa.

PAULAUSKIENĖ, A. 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*, Vilnius: Mokslas.

PAULAUSKIENĖ, A. 1994: *Lietuvių kalbos morfologija. Paskaitos lituanistams,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

PUPKIS, A. 1966: Lietuvių kalbos afrikatų ir atitinkamų priebalsių junginių sudėties klausimu. *Kalbotyra* 14, 107–117.

STEPANOV, JU. S. 1972: Ударение и метатония в литовском глаголе. *Baltistica,* I priedas, 169–183.

STEPANOV, JU. S. 1997 a: Непарадигматические передвижения ударения в индоевропейском. (Исходные положения.) *Вестник Московского университета.* Серия 9. *Филология* № 5, 63–80.

STEPANOV, JU. S. 1997 b: Непарадигматические передвижения ударения в индоевропейском. (I. Вокруг законов Ваккернагеля и Лескина.) *Вопросы языкознания,* 1997, № 4, 5–26.

STUNDŽIA, B. 1980: Vadinamosios bendrosios giminės vieta lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje. *Kalbotyra* 31 (1), 79–87.

TRUBECKOJ, N. S. 1960: *Основы фонологии,* Москва: Издательство иностранной литературы.

TRUBECKOJ, N. S. 2000: *Основы фонологии*, Москва: Аспект Пресс.

ULVYDAS, K., red. 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1. *Fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis.

VAITKEVIČIŪTĖ, V. 1961: Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 19–47.

VALECKIENĖ, A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

ZALIZNJAK, A. A. 1967: *Русское именное словоизменение*, Москва: Наука. (= Zaliznjak 2002: 1–370.)

ZALIZNJAK, A. A. 2002: *«Русское именное словоизменение» с приложением избранных работ по современному русскому языку и общему языкознанию*, Москва: Языки славянской культуры.

ZINKEVIČIUS, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Aleksejus Andronovas
St. Petersburg State University
Department of General Linguistics
Universitetskaya nab. 11, 199034 St. Petersburg, Russia
ava@AA2628.spb.edu

Gauta 2002 12 05

NESUSIPRATIMAI DĖL DAŽNINIO ŽODYNO

Acta Linguistica Lithuanica XLVI tome Artūras Judžentis, apžvelgdamas Vito Labučio mokslinę veiklą (p. 230–248), atpasakoja kai kuriuos teiginius iš jo recenzijos apie mudviejų žodynus – *Dažninį dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodyną (mažėjančio dažnio tvarka)* (1997) ir kitą žodyną tuo pačiu pavadinimu, tik išdėstytą *abėcėlės tvarka* (1998) (tiesa, supainiojęs mūsų vardus ir pavardes, žr. p. 245).

Panūdome autoriui viešai replikuoti dėl dėstomų ne jo, o Labučio teiginių todėl, kad, Judženčiui nepasinaudojus dalyvinės kalbos galimybėmis, telieka daryti prielaidą, jog tiek apžvalgos autoriaus, tiek Labučio nuomonės sutampa: esą dažninius žodynus galima rengti nesilaikant lingvostatistikos reikalavimų (plg. Labučio teiginį: „Remiantis statistikos principais pagrįstomis tekstų imtimis ir įsitikinus, kad pro jų tinklą nuolat išslysta koks *ungurys* ar *žiobris,* tekstų imtis turbūt reikėtų koreguoti". (*Kalbos kultūra* 72, 1999, p. 113.)) Judžentis, be jokių komentarų pakartojęs ne vien Labučio, beje, kaip ir kitų, nepakankamai įsigilinusių į lingvostatistinių žodžių sąrašų ir žodynų sudarymo principus, priekaištą dėl kurių nors žodžių nebuvimo tame sąraše (... „pasigendama (...) buitinių realijų, augalų bei gyvūnų pavadinimų, kultūros srities ir su intelektine veikla susijusių žodžių...“), ir paakino priminti, kad dažniniai žodynai negali būti papildomi vienais ar kitais, kad ir labai pageidaujamais, žodžiais. Tiesiog tokia lingvostatistinių metodų prigimtis: nei pridėti, nei išmesti nieko negalima – statistiškai aprašytinas realiai egzistuojantis